

Inițiată de secția a 3-a a Departamentului Treburilor din Lăuntru, în cadrul căreia un rol important l-a avut Iancu Manu, catagrafia din 1838 a avut caracter pur statistic, urmărind cunoașterea cât mai exactă a situației economice, sociale și demografice a Țării Românești (numărul și caracteristicile populației, nivelul de dezvoltare al agriculturii, proprietatea asupra pământului, construcțiile, căile de comunicație, resursele naturale)⁴². Formularele, clar întocmite, trebuiau completate direct, la fața locului, de recenzori („prin chiar vederea ochilor, preumblându-se înșile din casă în casă în tot coprinsul fieșcăruia sat”). Înregistrarea datelor pe teren în cele 18 județe ale principatului a durat aproximativ un an, începând din noiembrie 1837 (județul Dâmbovița a depus ultimul formular în noiembrie 1838), dar Bucureștiul a predat lucrarea abia în vara anului 1840. Formularele și instrucțiunile folosite în 1838 nu au fost tipărite în epocă.

Catagrafia redă o imagine relativ fidelă a populației Țării Românești în anul 1838: românii alcătuiau elementul etnic majoritar, după care urma o a doua categorie formată din sârbi, greci, evrei și țigani, și în sfârșit, o a treia categorie (“diverși”) redusă numeric. Țiganii apar pentru prima oară într-o catagrafie, alături de celelalte naționalități. În plus, se indică starea socială și ocupația fiecărui locuitor (pentru țigani: țigani de vatră, lăieți, rudari, ciurari, ursari, aurari, argintari, lăutari, jimblari, plugari, zidari etc.) și se dă pentru fiecare cap de familie și numele soției, al băieților și fetelor, cu vârsta corespunzătoare.

În ultimele decenii cercetătorii au încercat să centralizeze datele, fără să ajungă însă la aceleași cifre. Vom compara rezultatele privitoare la populație, incluzând și țiganii, obținute cu ocazia a două cercetări diferite, făcute la un interval de 35 de ani. Precizăm însă că, dat fiind faptul că se folosesc metode diferite de centralizare și accesul la documente de epocă a fost de asemenea diferit, comparația este relativă.

Prima centralizare folosită aici aparține lui Ion Donat și G. Retegan⁴³. Nu cunoaștem în ce măsură lipsesc date statistice pentru anumite zone. Autorii arată că au avut pentru trei județe doar extrase generale, iar pentru un județ și o plasă datele au lipsit complet; ei nu precizează însă despre ce județe și plasă e vorba.

Repartiția populației în funcție de apartenența etnică (în mii)

	Număr de familii	Români	Sârbi	Greci	Evrei	Țigani	Alte naționalități
Țara Românească	383,8	346,6	12,1	2,7	0,9	17,4	4,1
Muntenia	239,9	210,8	9,5	2,3	0,8	12,6	3,9
Oltenia	143,9	135,8	2,6	0,4	0,1	4,8	0,2

În urma unui calcul, proporția țiganilor ar fi fost de 4,5% din populația țării (5,2% în Muntenia și 3,3% în Oltenia), în condițiile în care românii reprezintă 90,3%, sârbii (în cea mai mare parte bulgari) 3,1%, grecii 0,7%, evreii 0,2%, celelalte naționalități la un loc 1%. Totalul populației înregistrate se ridică la 1.479.905 locuitori, dar este evident că este vorba de o subînregistrare. La

⁴² G. Retegan, *Primul recensământ modern*, p. 164.

⁴³ I. Donat, G. Retegan, *op. cit.*, p. 937.

recensământul din 1859 au fost înregistrați 2.401.000 locuitori, ceea ce înseamnă că ar fi avut loc o creștere a populației cu 921.000 (44.000 locuitori/an), fenomen imposibil în condițiile timpului. Nu se poate face o estimare exactă a populației neînregistrate (cu atât mai mult a categoriilor sustrate înregistrării), dar se apreciază⁴⁴ că cifra ar fi în jurul a 500.000, populația reală a Țării Românești fiind de aproximativ 2.000.000 locuitori.

Mihai Chiriță⁴⁵ a avut la dispoziție date statistice detaliate despre populația din 13 județe ale Munteniei și orașul București (lipsește însă orașul Târgoviște) și din două județe ale Olteniei (lipsește date pentru două plăși ale acestora și pentru 3 județe – Vâlcea, Gorj, Mehedinți). Prelucrând datele obținute de M. Chiriță după schema folosită de Donat și Retegan, am obținut următoarea situație (evreii sunt incluși la alte naționalități, cifrele reprezintă numărul familiilor):

	Număr de familii	Număr de familii fără alte naționalități	Români	Sârbi	Greci	Țigani	Alte naționalități
Țara Românească	(?) 264.118	262.247	236.429	10.427	2.147	13.244	1.871
Muntenia	224.617	222.776	201.191	8.615	1.896	11.074	1.841
Oltenia	(?) 39.501	39.471	35.238	1.812	251	2.170	(?) 30

Din totalul înregistrat, de 264.118 familii, 236.429 sunt familii de români (89,5%), 13.244 țigani, 10.427 sârbi (bulgari), 2.147 greci, 1.871 alte neamuri (evrei, armeni, nemți, albanezi, ruși, poloni etc.). Populația țigănească reprezintă deci 5% din populația înregistrată a țării.

Folosind indicele de familie 5 (indice pe care îl credem mai mare decât în realitate, dar fiind cel folosit de sursele vremii; nu suntem de acord cu 4,3 – indicele folosit de Mihai Chiriță în calculele sale –, ca fiind totuși prea mic)⁴⁶, ajungem la o populație „totală” (mai puțin cea a celor 3 județe, două plăși și un oraș) de 1.320.590 locuitori, dintre care 66.220 țigani. Cifra țiganilor se apropie de cea dată de statistica întocmită cu un an mai înainte (1837) – 65.623 țigani⁴⁷, dar cifra totală a populației este greu de explicat dacă avem în vedere situația din 1831 (1.920.590 locuitori).

Și situația centralizată pentru București de Mihai Chiriță este, credem, incompletă⁴⁸: 8969 familii, cu aprox. 38.600 de suflete, din care 285 familii de țigani cu 1867 suflete: 282 bărbați, 282 femei, 211 băieți, 383 fete, 59 văduvi, 161 văduve, 489 holtei. Înseamnă că țiganii ar fi reprezentat cca 4% din populația Bucureștiului. Populația Bucureștiului era însă în mod clar mult mai numeroasă

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Mihai Chiriță, *Obșteasca catagrafie de la 1838*, coroborat cu manuscrisul (178 p.) aceluiași autor aflat la biblioteca Institutului de istorie „N. Iorga”.

⁴⁶ Vezi și alte păreri la Grigore Chiriță, *op. cit.*, p. 47, care consideră că o familie avea, în medie, mai puțin de 4 persoane, dar multiplicatorul 5 a fost folosit în epocă pentru a compensa sustragerile de la înregistrare ale contribuabililor. Același multiplicator 5 este utilizat pentru epocă și de Louis Roman, Radu Ștefan Vergati, *Studii de demografie istorică românească*, București, 2002, *passim*.

⁴⁷ Vezi mai sus n. 26.

⁴⁸ M. Chiriță, *op. cit.*, p. 138-139, 142.

decât în această statistică. Dan Berindei⁴⁹ și Ion Cojocaru⁵⁰ au estimat populația Bucureștiului la începutul epocii regulamentare peste 60.000 de locuitori, iar Nicolae Iorga la aprox. 80.000 de locuitori pentru 1837-1839 (din care 4.609 țigani)⁵¹.

Rezultatele obținute de Georgeta Filitti⁵² după prelucrarea datelor catagrafiei din 1838 pentru Vopseaua Galbenă a Bucureștiului – orașul era împărțit în 5 astfel de unități administrative – sunt un argument în plus pentru prezența în capitală a unui număr mai mare de locuitori decât cel afirmat de M. Chiriță. Vopseaua de Galben avea o populație de 11.572 de locuitori, din care 1115 (9,6%) erau țigani. Procentul țiganilor în această vopsea era, cu siguranță, mai mare decât media pe București, dar nu atât de mare încât aici să locuiască 60% dintre țiganii din oraș. Proporția țiganilor în cele 18 mahalale ale Vopselei Galbene este foarte diferită: cei mai mulți țigani erau în Amzei – 31,2%, Popa Cosma – 25,3% (unde se aflau „țigăniile boierești“), iar cei mai puțini în Precupeții Noi – 1,5%, Armeni și Olari – 0,7%; în mahalalele Precupeții Vechi și Cișmelii nu a fost înregistrat nici un țigan.

Un alt argument pentru prezența unei înregistrări parțiale a populației Bucureștiului (și mai ales a țiganilor) îl constituie diferențele mari care există între catagrafia din 1838 (partea privind Bucureștiul) și catagrafia familiilor de țigani boierești din București din 1832, întocmită în urma ordinului Marii Vorniciei a Treburilor din Lăuntru. Conform acestei statistici, coroborată cu *Tabla statistică a politiei București din decembrie 1831*, în capitală trăiau 610 familii de țigani boierești cu 3386 suflete, dintre care 887 bărbați, 1229 femei și 1270 copii (671 băieți și 599 fete)⁵³. Cifrele îi cuprind doar pe țiganii boierești (deținuți de 244 proprietari), totuși sunt aproape duble față de situația pe care o relevă catagrafia din 1838. Singura explicație pe care o putem da în acest moment este că în 1832 catagrafia familiilor de țigani includea și numărul robilor țigani de pe moșiile din jurul Bucureștiului, robi care se găseau în proprietatea unor persoane cu reședința în oraș. În plus, trebuie să ținem seama și de înregistrările inegale din formularele catagrafiei, datorate uneori pregătirii celor ce făceau înregistrările, altelei declarațiilor celor înregistrați.

2.1.3. Din lucrările de catagrafiere realizate ulterior în Țara Românească, până la 1859, nu s-au păstrat decât date extrem de sumare, rămase inedite până azi⁵⁴. Acțiunea de *catagrafiere din 1859*⁵⁵ s-a desfășurat sub supravegherea și coordonarea lui D.P. Marțian. Nu s-a realizat atunci, așa cum ne-am fi așteptat, o singură catagrafie la ansamblul Principatelor Unite. În epoca regulamentară existaseră

⁴⁹ Dan Berindei, *Dezvoltarea urbană și edilitară a orașului București în perioada regulamentară și în anii Unirii (1831-1862)*, în „Studii. Revistă de istorie”, t. XII, 1959, nr. 5, p. 133-158.

⁵⁰ Ion Cojocaru, *Țara Românească după statistica generală din 1832*, în „Studii și articole de istorie”, t. VII, 1965, p. 156-157; el vorbește chiar de încă 10-12.000 de flotanți, ceea ce ar însemna că Bucureștiul avea la 1832 în jur de 70.000 de locuitori.

⁵¹ N. Iorga, *Istoria Bucureștilor. Ediția municipiului București*, București, 1939, p. 260.

⁵² Georgeta Filitti, *op. cit.*, (I), p. 102-121.

⁵³ N. Iorga, *Istoria Bucureștilor*, nepag.; Paul Cernovodeanu, *Catagrafia familiilor de țigani boierești din București la 1832*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, t. IX, 1995, p. 3-33.

⁵⁴ Pentru catagrafia din 1845 am găsit înregistrat un singur dosar; ANIC, fond Vistieria Țării Românești, dos. 1928/1845.

⁵⁵ Gr. Chiriță, *op. cit.*; I. Donat, G. Retegan, *op. cit.*, p. 930; Al.P. Tacu, I. Saizu, *op. cit.*; V. Slăvescu, *op. cit.*

concepții oarecum diferite cu privire la statistica populației, iar criteriile și metodele de lucru fuseseră și ele parțial diferite. De aceea, și în privința exactității datelor au existat deosebiri, cifrele înregistrate în Țara Românească având un grad de exactitate ceva mai ridicat. Datele catagrafiei muntene s-au păstrat doar parțial. Documentele de înregistrare individuală și tabelele de centralizare a satelor s-au pierdut, iar materialele publicate de D.P. Marțian și succesorii săi nu cuprind decât totalul pe plăși și județe⁵⁶. Populația țării se ridica în 1859 la 2.400.741 locuitori (1.586.596 în Muntenia, 814.325 în Oltenia)⁵⁷, cifră acceptată ca reală de la început.

Catagrafia din 1859 are unele minusuri față de cea din 1838: nu mai înregistrează nominal decât capii de familie, nu înregistrează vârsta recenzaților și naționalitatea lor⁵⁸.

2.2. Țiganii în catagrafiile din Moldova.

2.2.1. Intocmirea catagrafiei Moldovei din 1831 s-a întins pe parcursul lunilor februarie – decembrie ale aceluiași an și s-a desfășurat în conformitate cu instrucțiunile elaborate după modelul celor din Țara Românească. Astfel au existat comisii pentru fiecare ținut, având la dispoziție toate documentele mai vechi de acest tip și liste de la proprietarii moșiilor cu locuitorii satelor respective și situația lor față de fisc; s-au folosit formulare tipărite; s-au acordat salarii pentru cei care au lucrat la catagrafiere; au existat termene pentru efectuarea lucrărilor.

Lucrările s-au desfășurat în condiții deosebit de dificile, datorită refuzului recenzaților de a răspunde la întrebări, declarațiilor mincinoase, izbucnirii unor răscoale ale țăranilor care credeau că scopul înregistrării este introducerea unor noi biruri, ultimelor pâlpâiri ale holerei, îndărătniciei boierilor – boierii din Sfatul Administrativ nu au acceptat ca în liste să apară persoanele scutite de bir – sau chiar refuzului lor de a participa la acțiune, ei căutând diferite pretexte sau prefăcându-se bolnavi⁵⁹. Toate acestea au dus la obținerea unor rezultate departe de realitate⁶⁰. Pentru că nu s-a lucrat corect, generalul Pavel Kisseleff a hotărât, în noiembrie 1832, revizuirea catagrafiei și a instituit în acest scop două comisii (la Iași și Botoșani).

Lucrările de catagrafiere din 1831 s-au materializat în 650 de dosare voluminoase, păstrate astăzi la Arhivele Naționale – Direcția Județeană Iași⁶¹ și rămase nepublicate. În formularul inițial s-a prevăzut o rubrică specială (rubrica 33) pentru „robii cârmuirii” (adică țiișanii statului), dar formularele au fost revizuite, astfel încât până la urmă țiișanii statului nu au mai fost înregistrați separat.

Catagrafiile care au urmat, din 1838 și 1845, au fost întocmite în aceeași manieră, cu multe lacune și cu rezultate lipsite de credibilitate.

⁵⁶ I. Donat, G. Retegan, *op. cit.*, p. 930.

⁵⁷ Gr. Chiriță, *op. cit.*, p. 50.

⁵⁸ G. Retegan, *Primul recensământ modern*, p. 163.

⁵⁹ Gh. Ungureanu, *Catagrafia locuitorilor Moldovei din anul 1831*, în *Din istoria statisticii românești*, p. 149-152.

⁶⁰ Gh. Ungureanu, *Documente statistice din anii 1820–1859 aflate în păstrarea arhivelor statului de la Iași*, p. 459-470; idem, *Catagrafia locuitorilor Moldovei din anul 1831*, p. 145-155.

⁶¹ Arhivele Naționale – Direcția Județeană Iași (în continuare ANDJ Iași), tr. 644, op. 708, dos. 1-630; tr. 875, op. 997, dos. 140-164.

2.2.2. Lucrările pentru întocmirea *catagrafiei din 1838* s-au desfășurat de-a lungul celei mai mari părți a anului, începând cu 1 aprilie. Materialul înregistrat cu acea ocazie, predat la Vistierie în vederea fixării noilor impozite – acest material se păstrează astăzi la arhivele din Iași – a fost și de data aceasta departe de a oglindi realitatea. Sustragerile de la înscriere și munca de mântuială a comisiilor, alcătuite în mare parte din boieri, au fost dovedite anul următor, când catagrafia a trebuit să fie revizuită. Nu am găsit date referitoare la rezultatele acestei catagrafii, ci doar generalități privind modul cum a fost întocmită⁶². Constatăm însă un oarecare progres în ceea ce privește tehnica și metodele organizatorice întreprinse. Inexactitatea datelor și lipsa personalului calificat au constituit, credem, cauzele nedespuierei acestei catagrafii, dar și a celor din 1831 și 1845.

2.2.3. Lucrările pregătitoare pentru *catagrafia din 1845* au început în august 1844, pentru că apăruseră de curând probleme noi, care trebuiau să fie prinse în catagrafie. Între acestea era și cea a țiganilor statului și ai mănăstirilor, care fuseseră dezrobiți prin legile din martie 1844. Foștii robi urmau să fie așezați prin sate și târguri, dar impozitele lor trebuiau să fie percepute separat de ale celorlalți birnici, banii de la emancipați intrând în fondul destinat cumpărării de țigani de la particulari. Lucrările de catagrafiere au avut un evident caracter fiscal: termenul de desfășurare a catagrafierii a fost devansat cu câteva luni, cu scopul de a face posibil ca la începutul anului 1845 să fie percepute noile impozite. Autoritățile au coordonat activitatea comisiilor din fiecare ținut, au emis instrucțiuni scrise, dar din nou au fost semnalate abuzuri și erori. Rezultatele nu au fost nici acum mulțumitoare. Ilustrativ este faptul că, în comparație cu catagrafia anterioară (din 1838), numărul birnicilor era mai mic cu peste 10.000, crescând, e drept, numărul „oamenilor fără căpătâi”. Aceasta în ciuda unei creșteri demografice evidente pentru epocă. Și în acest caz au fost necesare verificări, în anul 1846.

Catagrafia din 1845, păstrată azi la arhivele din Iași, nu a fost publicată, astfel încât nu știm măsura în care au fost înregistrați țiganii.

Studiind o parte a datelor acestei catagrafii, Leonid Boicu⁶³ arată ponderea nesemnificativă (ca număr și rol economic) pe care o aveau țiganii în orașele mari ale Moldovei. În principalele cinci orașe (Iași, Botoșani, Galați, Roman și Bacău) au fost înregistrați doar 363 țigani mănăstirești. Cum remarcă acest istoric, datele furnizate de catagrafie nu sunt cele reale: „Numărul lor [al țiganilor] real era cu siguranță mai mare, dat fiind că, de pildă, slugile boierești erau mai numeroase decât ne lasă să înțelegem catagrafiile. În curțile boierești de la orașe se pătrundea foarte greu, și era și mai greu să se obțină îngăduința de a le catagrafia *fără scăpări din vedere*.”⁶⁴

2.2.4. Următoarea *catagrafie* a fost efectuată în 1851⁶⁵, deci cu un an mai devreme decât era prevăzut. Domnitorul Grigore Ghica a dat o dispoziție în acest sens, prin ofisul domnesc din 30 mai 1851, în care arăta în mod clar că interesul urmărit prin devansarea catagrafiei era acela ca impozitele „să se așeze” de la 1

⁶² Gh. Ungureanu, *Documente statistice*, p. 465; G. Retegan, *Primul recensământ modern, passim*.

⁶³ L. Boicu, *op. cit.*, p. 281-305.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ Gh. Ungureanu, *Documente statistice*, p. 465.

ianuarie 1852⁶⁶. De această dată, lucrările de catagrafiere au fost mai riguroase, la ele participând și cunoscătorii ai statisticii (Nicolae Suțu, în acel an vistiernic, și Costache Negruzzi, directorul Vistieriei), 14 comisii centrale ținutale și 74 comisii pe ocoale. Ca de fiecare dată, materialul documentar a fost predat Vistieriei și aceasta nu l-a publicat. Mare parte din acest material nu s-a păstrat.

2.2.5. Lucrările de *catagrafiere din 1859* în Moldova au fost coordonate de Oficiul de statistică condus de Ion Ionescu de la Brad. Conform *Regulamentului organic*, lucrările ar fi trebuit să se desfășoare în anul 1858, dar au fost amânate, avându-se în vedere evenimentele politice. A fost vorba în primul rând de retrocedarea către Moldova a județelor Cahul și Ismail, decisă la Congresul de la Paris din 1856. Catagrafia a fost concepută ca o operațiune de o importanță deosebită pentru „apropiata reorganizare a țării”, în contextul dezvoltărilor politice în direcția Unirii și modernizării instituționale a principatelor. Se pare însă că cea mai mare parte a datelor catagrafiei nu au fost despuiate nici atunci și nici mai târziu. C. Negruzzi, devenit între timp șeful Oficiului statistic, a publicat în 1862 datele sintetizate ale recensământului⁶⁷. Conform acestora, populația Moldovei se ridica în 1859 la 1.463.927 locuitori. Cifra a fost contestată în epocă, dar este folosită până astăzi ca cifră oficială. D.P. Marțian a publicat, în 1863⁶⁸, numai *Annale statistice și economice pentru cunoștința părții Muntene din România* – nu și pentru Moldova, deși se desăvârșise unificarea administrativă a țării –, explicând: „Cauza pentru care nu putem încă intitula *Annalele statistice și economice pentru ambele părți ale României* este că din rezultatele recesiunii făcute în 1859–1860 în Moldova nu se pot dobândi elementele trebuincioase la unificare cu rezultatele recesiunii din Muntenia.”⁶⁹

Cea mai mare parte din materialul adunat la 1859-1860 în Moldova se păstrează la București, în Arhivele Naționale Istorice Centrale⁷⁰, iar o parte redusă se găsește în arhivele din Iași⁷¹.

3. Alte izvoare statistice în care apar robii țigani

3.1. Țara Românească.

Am amintit deja *Tabla statistică a politii București din decembrie 1831* și *catagrafia familiilor de țigani boierești din București din 1832*.

Fără a avea amploarea unei catagrafii, *Tăblița statisticească a Prințipatului Valahiei pă anul 1832* (5 planșe) reprezintă sistematizarea și centralizarea datelor statistice culese în perioada 1830-1832, operații executate din ordinul generalului P.D. Kisseleff⁷². Populația țării se ridica la 1.976.809 locuitori, împărțiți în două categorii: nedajnici și dajnici. Cum e și firesc, țiganii apar în ambele categorii: în rândul nedajnicilor apar 14.000 de țigani boierești, iar în rândul dajnicilor apar 6.000 de țigani domnești. Observăm că țiganii mănăstirilor (și ei nedajnici) nu sunt

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Din lucrările statistice ale Moldovei. Capitolul II. Populațiunea pe 1859 și 1860*, Iași, 1862, p. 124-125.

⁶⁸ „Annale economice și statistice”, an IV, 1863, nr. 13-16.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ ANIC, fond Direcția Generală de Statistică, dos. 15-216.

⁷¹ ANDJ Iași, tr. 1772, op. 2020, dos. 43209 și 45599; fond Primăria Iași, dos. 68/1859.

⁷² I. Cojocaru, *op. cit.*, p. 147-162.

pomeniți nicăieri. Dincolo de această lacună, este evident că numărul țiganilor din aceste tabele nu corespunde realității. Credem că mulți țigani au fost trecuți la rubricile „slobozi de plata birului“, „fără stare“, „săraci“, poate chiar „meseriași“. *Tăblița* a stat la baza multor statistici și rapoarte ale vremii⁷³.

Tot în rândul izvoarelor statistice putem integra și listele (registre cu caracter financiar) întocmite la curțile boierești. O astfel de listă se află la Biblioteca Academiei Române, *Condica țiganilor pe leat 1837 și 1838. Sec. XIX*⁷⁴. Ea cuprinde țiganii unui mare boier cu împărțirea lor pe vătășii. La fiecare vătășie se dau numele țiganilor, darea pe care o plătește fiecare, eventual date despre familie sau alte mențiuni. Respectivul boier avea 1661 robi țigani, împărțiți în 39 de vătășii, la cele șase moșii ale sale.

Numărul unor astfel de evidențe păstrate nu este însă suficient pentru a ne permite alcătuirea unui tablou general valabil pentru fiecare dintre proprietarii de robi și moșiile deținute.

În 11 februarie 1847 au fost eliberați în Țara Românească și robii țigani mănăstirești. Ministerul Cultelor s-a implicat în acest proces și a trimis ordine tuturor centrelor eparhiale, mănăstirești și unor biserici privitoare la emanciparea țiganilor aflați în dependența lor. Se cerea întocmirea de „liste și situații cu numărul și starea civilă a lor”⁷⁵. De asemenea se cerea întocmirea unor liste „sub iscălitura preotului, aleșilor și chiar a proprietarilor, de toți țiganii aflați în satele lor“. Foștii robi țigani trebuiau trimiși la subt-cârmuiri, ca să se înscrie în categoria „dajnicilor liberi”⁷⁶. *Catagrafia dezrobiților țigani mănăstirești* era revizuită și adusă la cunoștința Divanului Obștesc abia în 1850. Conform acestei catagrafii⁷⁷, fuseseră dezrobiți 47.245 țigani mănăstirești (11.446 familii, 24.964 bărbați, 22.281 femei).

3.2. Moldova.

Pentru perioada de care ne ocupăm, țiganii apar prima dată într-o statistică din 1832, cunoscută sub numele de „statisticești științi” pentru târguri și orașe. Păstrată în întregime pentru toate centrele urbane ale Moldovei⁷⁸, această statistică este cea mai completă pentru această perioadă și singura care redă integral populația urbană pe sexe și categorii sociale, de la boieri la țigani. Datele ei au fost

⁷³ Datele acestei statistici le găsim, de exemplu, în cel puțin trei rapoarte consulare din 1834 și o statistică ajunsă la Moscova în 1835 (aceasta conține în plus date despre Moldova); *ibidem*.

⁷⁴ BAR, mss. A 2915. Manuscrisul cuprinde două registre, pe anii 1837 și 1838, ce pot fi urmărite în paralel. Tabele generale pentru fiecare an se găsesc la f. 21v și 49v. I. Chelcea, *Țiganii din România. Monografie etnografică*, București, 1944, p. 237-240, a publicat parțial manuscrisul. Facem unele observații: nu este vorba de *condica țiganilor din Țara Românească pe anul 1837, după vătășii*, ci de țiganii unui particular; cele 40 de vătășii sunt de fapt 39, una dintre ele fiind probabil desființată sau vândută.

⁷⁵ A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza vodă*, vol. I, București, 1903, p. 356; Corneliu Tamaș, *Istoria țiganilor din Țara Românească 1241-1856. 600 de ani de atestare documentară*, București, 2001, p. 300.

⁷⁶ „Învățătorul satului”, IV (1846-1847), p. 45.

⁷⁷ ANIC, fond Obștescul Divan al Țării Românești 1850-1857, dos. 56/1850, f. 3.

⁷⁸ ANDJ Iași, tr. 644, op. 708, dos. 578, f. 1-2.

prelucrate de Ecaterina Negruți-Munteanu⁷⁹. Sintetizând, situația pentru cele 40 de orașe și târguri moldovenești se prezintă astfel: orașele și târgurile moldovene aveau în total 136.069 locuitori, 129.413 dintre ei statornici (68.900 bărbați, 60.513 femei⁸⁰), și între 4.083 și 6.656 flotanți. În Iași populația se ridica la aproximativ 50.000 locuitori (37,33% din populația urbană), celelalte orașe și târguri având între 100 și 14.000 locuitori⁸¹.

În ce privește țiganii⁸², la 1832 în mediul urban moldovenesc locuiau 4152 robi boierești, din care: țigani 1441, țigănci 1489, feciori de țigani 683, fete de țigani 539. Țiganii reprezintă cam 3,2% din populația urbană. Copiii de țigan (1222) reprezintă 2,3% dintre copiii locuitorilor orașelor și târgurilor. Centrele urbane cu cel mai mare procent de populație țigănească erau Podul Turcului (48,12%), Buhușoia (14,85%), Drăgușeni (9,73%), Dorohoi (9,10%). Iașul avea 1487 țigani (3,07% din populație), Galațiul 16 țigani (0,18%), Romanul 195 țigani (3,08%), iar Bacăul 173 țigani (6,01%).

Existau 13 centre urbane fără țigani*.

Desigur că din statistica populației orașelor și târgurilor nu putem trage concluzii valabile pentru întreg principatul, în condițiile în care populația urbană reprezenta cca 8-10%⁸³, cel mult 10,86%⁸⁴, din populația țării.

Materialul din 1832 rămâne totuși important și pentru motivul că nu există date complete despre situația demografică și socială a Moldovei nici pentru anii următori. În arhive, în afara catagrafiilor menționate deja, apar diferite cifre privitoare la locuitorii Moldovei, dar este evident că ele nu cuprind întreaga populație⁸⁵. Cifrele de acest fel date pentru populația totală a Moldovei se prezintă astfel⁸⁶:

Anul	Nr. capi de familie	Nr. locuitori	Rotunjit	Observații
1826	219.105	1.115.325	1.116.000	incomplet, probabil 1.152.285 loc.
1832	238.468	1.192.340	1.193.000	incomplet, lipsesc cam 10.000 țigani
1839	252.405	1.262.025	1.263.000	nu cuprinde numărul boierilor, țiganilor și călugărilor
1859	384.055	1.325.406	1.326.000	incomplet, numărul real mult mai mare

⁷⁹ Ecaterina Negruți-Munteanu, *Date noi privind structura demografică a târgurilor și orașelor moldovenești la 1832*, în Ștefan Pascu (coord.), *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, vol. I, Cluj, 1972, p. 239-257 +VII anexe.

⁸⁰ Se pare că avem de-a face aici cu o înregistrare incompletă a populației feminine, știut fiind că la oraș femeile singure au condiții mai bune de trai sau găsesc mai ușor de lucru ca personal domestic.

⁸¹ Ecaterina Negruți-Munteanu, *Date noi privind structura demografică*, p. 243-245.

⁸² *Ibidem*, p. 251, anexele I, III, V, VI.

* Pentru Țara Românească, catagrafia din 1838 nu înregistrează decât Brăila ca centru urban fără țigani.

⁸³ G. Retegan, *Evoluția populației urbane a României*, în „Revista de statistică”, 1965, nr. 7, p. 60, estimează populația urbană la 8,1%; Ecaterina Negruți-Munteanu, *Date noi privind structura demografică*, p. 245, apreciază la peste 10% aceeași categorie.

⁸⁴ Ecaterina Negruți, *Situația demografică a Moldovei în secolul al XIX-lea*, în „Revista de istorie”, t. 34, 1981, nr. 2, p. 252.

⁸⁵ Vezi n. 23.

⁸⁶ Ecaterina Negruți-Munteanu, *Date noi privind structura demografică*, p. 244 și *passim*.

În timpul epidemiei de holeră din 1848 în Moldova s-a ținut o *evidență a dajnicilor morți*, nu numai pe ținuturi și localități, ci și pe categorii sociale. Credem că datele oficiale ajunse la Comitetul sănătății, care a centralizat situațiile trimise de isprăvnicii, nu reflectă numărul real al morților din rândul contribuabililor, care trebuie să fi fost mult mai mare. Ni se pare însă interesant acest calcul pur fiscal: din totalul de 12.085 dajnici morți, 105 erau dezrobiți ai statului și 214 dezrobiți ai clerului⁸⁷. Deci un total de 319 țigani dezrobiți, reprezentând 2,63% din numărul morților înregistrați. Putem explica proporția mică prin numărul redus de țigani care se afla în acele centrele urbane unde epidemia a avut efecte devastatoare.

Pentru Moldova există și dosare intitulate „*inventare de mărturisiri*”, care încep cu anul 1850 și conțin date precise asupra locuitorilor satelor și orașelor. Spre deosebire de cataografiile fiscale în care se treceau numai capii de familie contribuabili și doar excepțional numele membrilor de familie, aici vom găsi înregistrată întreaga populație a așezării respective, din toate categoriile socio-profesionale (boieri, privilegiați, cler, clăcași, țigani robi, țigani emancipați etc.), atât cei impozabili cât și cei scutiți, cu toți membrii de familie; apar aici bărbați, femei și copii. Din păcate, aceste dosare nu au părut a fi importante în epocă și, în consecință, s-au păstrat parțial și disparat.

În 1851 a fost întocmită *Catagrafia de totimea țiganilor lăeși a casăi răposatului Vist. Alecu Sturza. 7 Maiu 1851*⁸⁸, o listă a celor câteva sute de robi țigani, întocmită cu prilejul înregistrării averii lui Alecu Sturza, în vederea plătirii unor datorii. În 1853 statul răscumpără acești robi⁸⁹.

Lipsite de interes au părut la vremea respectivă și *condicile anuale de enoriași* întocmite de protopopiate din ordinul Mitropoliei. Ele s-au pierdut în cea mai mare parte.

3.3. Statistica țiganilor în sămile Vistieriei (Țara Românească)

Am încercat să întocmim o statistică a țiganilor birnici pornind de la sămile visteriilor celor două principate în perioada respectivă. Din păcate, în aceste situații cu caracter fiscal nu este înregistrat numărul țiganilor și categoria fiscală în care se încadrează. Știm că se plăteau sume diferite, pe categorii: aurari, meșteșugari și negustori în funcție de „clas”, restul țiganilor.

Putem doar constata creșterea de la an la an a sumelor încasate de la țiganii statului. Factorii care au dus la această situație nu țin numai de creșterea demografică a populației, ci mai ales de procesul de răscumpărare de robi, pe care statul muntean l-a practicat începând practic cu 1835. Putem însă presupune că, într-o anumită măsură, a fost vorba și de o reducere a evaziunii fiscale, în sensul scoaterii la vedere a unor țigani ai statului care până atunci reușiseră să se sustragă obligațiilor fiscale. Ceea ce s-a petrecut cu unii țărani clăcași pe care anterior proprietarii de moșii reușiseră să-i ascundă de fisc, fie neînregistrându-i deloc, fie trecându-i în mod fraudulos în categoria scutelnicilor, s-a putut petrece și cu unii țigani ai statului.

⁸⁷ Gh. Platon, *Situația maselor populare din Moldova în preajma și în timpul anului revoluționar 1848*, II, în „Analele Științifice ale Universității A.I. Cuza Iași”, t. XIII, 1987, Anexa I, nepag.

⁸⁸ „Buletin”, XIII (1851), vol. II, p. 107-109.

⁸⁹ Actul prin care Departamentul de Finanțe al Moldovei a răscumpărat robii de la casa răposatului vistiernic Alecu Sturza, publicat în „Buletin”, XXI (1853), p. 51-53.

Documentele provenite de la Vistierie permit urmărirea procesului eliberării țiganilor din robie prin răscumpărare în Țara Românească. Prin *Legea pentru îndreptarea orânduiei țiganilor statului* din 1832 s-au stabilit condițiile în care vornicul temnițelor gestionează suma rămasă din zeciuială (câte 4 lei de la aurari, 2 lei de la ceilalți) doar pentru cumpărarea de țigani de către stat, cu scopul de a fi emancipați⁹⁰. Situația s-a schimbat în urma eliberării robilor statului⁹¹, în martie 1843. Desființându-se „toată cancelaria finanțială a Vorniciei temnițelor, precum și supt ocârmuitorii despărțirilor”, Vistieria economisea o sumă de 47.600 lei, din care jumătate (23.800 lei) urma să intre, alături de întreaga zeciuială, în totalul cheltuit pentru răscumpărarea țiganilor particulari. În momentul în care dezrobiiții intrau în rândurile țaranilor contribuabili, nemaiplătind zeciuială, întreaga sumă economisită (47.600 lei) urma să fie folosită pentru răscumpărare. Tot în acel an, prin ordinul Departamentului Trebilor din Năuntru, s-a stabilit un termen de 18 luni în care toți proprietarii de țigani erau obligați să le asigure robilor lor condiții de statornicire. În caz contrar, „Stăpânirea va lua măsuri pentru a lor statornicire”, ceea ce înseamnă că urmau să treacă sub autoritatea statului⁹². Și aceasta a fost o măsură luată pentru mărirea numărului dajnicilor statului și o mai strictă evidență a lor.

Situația răscumpărării de țigani în intervalul 1833–1850 (perioadă pentru care am găsit date), sintetizată după sămile Vistieriei⁹³, arată astfel:

Anul	Răscumpărați	Anul	Răscumpărați
1833	-	1842	2
1834	-	1843	-
1835	72	1844	221
1836	10	1845	493
1837	-	1846	-
1838	3	1847	-
1839	100	1848	2219
1840	3	1849	neprecizat
1841	82 + 10 sălașe	1850	1085

Neținând seama de anul 1849, pentru care nu avem cifre precise, ajungem la un total de 4340 țigani. Dacă adăugăm pentru anul menționat media țiganilor cumpărați în 1848 și 1850, adică alți 1652, ajungem la un număr total de 5992 țigani cumpărați de stat și emancipați în intervalul 1833-1850. Se observă efortul financiar deosebit pe care l-a făcut statul, efort care a fost însă compensat în timp prin creșterea numărului de contribuabili. Anual, la Ministerul de Finanțe se centralizau listele cu acești noi contribuabili.

În *Moldova* nu a fost aplicată decât târziu măsura de răscumpărare de către stat a țiganilor particularilor, chiar dacă fondul de dezrobire este menționat în legea

⁹⁰ APR, III, I, p. 126-132.

⁹¹ APR, XII, I, p. 301-304; Gh. Bibescu, *Domnia lui Bibescu*, II, București, 1894, p. 32-34; *Regulamentul Organic*, București, 1847, p. 620.

⁹² „Buletin. Gazetă oficială”, No. 80, 3 Septembrie 1843, p. 317.

⁹³ APR, IX, I, p. 646-647; X, I, p. 354-357; XI, I, p. 636-641; XII, I, p. 617-620; XIV, I, p. 105-107, 109-112, 817-820; XV, I, p. 142-145, 161-162; XVI, I, p. 1262-1267; XVII, I, p. 951-959.

de dezrobire a țiganilor mănăstirești din 1844⁹⁴. Problema a revenit în actualitate în 1851, când s-a cerut să fie prezentată în fața Divanului obștesc „sama pe anii 1845, 1846, 1847, 1848, 1849 și 1850 ... spre luare aminte și hotărâre”⁹⁵.

4. Emancipații în statistici cu caracter fiscal

După ultimele legi de emancipare, din 10/22 decembrie 1855 în Moldova și 8/20 februarie 1856 în Țara Românească, legi care au acordat libertatea juridică pentru robii particularilor, au fost întocmite statistici ale emancipaților. Termenul folosit pentru țiganii dezrobiți este cel de „emancipați”. Peste doar câțiva ani, când se consideră că s-a încheiat complet asimilarea emancipaților cu țărani, țiganii nu vor mai beneficia de un regim fiscal aparte și nu vor mai fi înregistrați separat.

4.1. În Țara Românească

Statistica întocmită de Ministerul de Finanțe al Țării Românești în anul 1857 îi înregistrează pe țiganii emancipați, pe categorii de proveniență: 33.267 familii de emancipați, dintre care 6.241 familii de țigani ai statului, 12.081 familii de țigani ai mănăstirilor și 14.945 familii de țigani ai particularilor⁹⁶. Conform acestei statistici, populația principatului era de 466.152 familii (adică 2.330.760 suflete). Robii emancipați erau în număr de aproximativ 166.335 (am folosit același indice mediu de familie – 5) și reprezentau 7,13% din populația țării.

În *statistica fiscală a Țării Românești* de la începutul anului 1859⁹⁷, țiganii apar ca „dezrobiți”. Conform datelor publicate în 1860, situația lor în 1859 era următoarea *

<i>Districtele</i>	<i>Dajnici desrobiți</i>	<i>Holtei desrobiți</i>	<i>Patentari desrobiți</i>
Rîmnic	1257	55	64
Brăila	334	11	13
Buzău	1251	38	167
Prahova	3191	140	203
Ialomița	1119	28	104
Ilfov	4614	257	6
Dâmbovița	3276	225	71
Vlașca	1728	85	54
Teleorman	1196	54	125
Muscel	919	97	59
Argeș	1685	114	29
Olt	873	72	32

⁹⁴ APR, XII, 2, p. 242-246, 523.

⁹⁵ „Gazeta de Moldavia”, 19 martie 1851.

⁹⁶ I.C. Filitti, *Populația Munteniei la 1857*, în „Analele economice și statistice”, XIV, 1931, nr. 9-12, p. 123; dintr-o eroare de calcul, numărul total al familiilor apare ca fiind 33.270.

⁹⁷ „Annale statistice și economice. Annale statistice pentru cunoscintia părții muntene din România”, I, 1860, fasc. I, p. 27.

* Am comprimat datele privitoare la patentari, care apar pe clase. Județul Saac (Săcuieni) a fost desființat în 1844.

<i>Districtele</i>	<i>Dajnici desrobiți</i>	<i>Holtei desrobiți</i>	<i>Patentari desrobiți</i>
Vâlcea	1802	120	42
Dolj	2254	201	161
Gorj	956	62	1
Romanați	1669	46	56
Mehedinți	1344	78	12
București	743	168	617
Total	30181	1851	1819

Din totalul de 426.120 familii înregistrate, 32.000 sunt familii de dezrobiți, iar 1819 sunt holtei dezrobiți (se moștenește practica mai veche, ce înregistra holteii ca unitate fiscală aparte). Numărul Țiganilor dezrobiți se ridică deci la circa 162.000 persoane, reprezentând 6,7% din populația principatului. La acest număr trebuie să adăugăm, credem, fără a putea preciza o cifră, pe Țiganii eliberați cu mai mulți ani înainte, care, cel puțin parțial – în funcție de data emancipării și de declarația la înregistrare – nu mai apar ca „dezrobiți”. Numai așa putem obține un tablou complet al populației țigănești.

Din acest moment, intrând în rândul birnicilor comuni, cu aceleași obligații ca ale acestora, dezrobiții nu vor mai apărea în statistici separat.

4.2. În Moldova

Nu ne-a fost deocamdată accesibilă *statistica „sclavilor emancipați”*, adică a robilor țigani ai boierilor, întocmită de autoritățile moldovene în 1856. Ea se află în păstrarea Direcției Județene a Arhivelor Naționale Iași și a rămas inedită până astăzi.

După această dată țiganii nu mai figurează în statistici, nici în cele fiscale și nici în cele etnice, ei fiind asimilați locuitorilor români, astfel încât nu cunoaștem numărul lor. Având în vedere și estimările din epocă – în cazul Țării Românești acestea au oferit cifre apropiate de cele din statisticile oficiale –, putem aprecia că din populația de 1.463.927 locuitori recenzați în 1859 în Moldova⁹⁸, aproximativ 100.000 erau țiganii emancipați. Ponderea Țiganilor în ansamblul populației Moldovei ar fi fost deci de cca 7%.

5. Estimări contemporane privind numărul Țiganilor în Principatele Române

În epoca de care ne ocupăm nu s-au făcut studii speciale privind numărul Țiganilor în principate. Există totuși estimări de această natură. Cei care au făcut aceste aprecieri sunt persoane care cunoșteau bine realitățile din principate. Autorii români au trăit aici și aveau informații de natură statistică de la oficialități, iar unii dintre autorii străini au stat și ei în țările române, fie ca diplomați, fie ca intelectuali aflați în serviciul unor români. Nume cunoscute precum Félix Colson sau Paul Bataillard au fost câștigate pentru cauza românească, militând în publicațiile și în mediile politice din Occident pentru libertatea și unirea principatelor. Străinii s-au

⁹⁸ *Lucrările statistice făcute în anii 1859–1860, Iași, 1861–1862, p. 29 și urm.*

folosit și ei, de multe ori, în scrierile și rapoartele lor de datele furnizate de autoritățile muntene și moldovene.

Dintre autorii români, Dionisie Fotino indică pentru Țara Românească în 1819 un număr de 23.300 familii de țigani⁹⁹, ceea ce înseamnă aproape 117.000 suflete. Pentru Moldova, Nicolae Suțu ne indică la 1849, conform datelor Vistieriei, un număr de 3.535 familii de țigani mănăstirești, 4.500 familii de țigani boierești și 4.163 familii de țigani ai statului¹⁰⁰. Deci, un total de 12.198 familii, ceea ce înseamnă 60.990 persoane. În lucrarea sa consacrată țiganilor, publicată în 1837, Mihail Kogălniceanu aprecia populația de țigani din Moldova și Țara Românească împreună la 200.000 suflete¹⁰¹.

Dintre autorii străini, Félix Colson indică, pe baza datelor catagrafiei din 1838 și a estimărilor în privința țiganilor particulari, un număr de 3.851 familii de țigani ai statului (19.255 suflete) și cca 120.000 țigani particulari trăind în Moldova, iar în Țara Românească 5.582 familii de țigani ai statului (deci 27.910 suflete¹⁰²) și 18.000 familii de țigani particulari (90.000 suflete)¹⁰³. Înseamnă aproximativ 139.255 țigani în Moldova și 117.910 în Țara Românească. Populația totală a Moldovei era, după Colson, de 1.419.105 locuitori, iar a Țării Românești de 2.402.027 locuitori. Rezultă, deci, o pondere a țiganilor în ansamblul populației de 9,81% în Moldova și 4,90% în Țara Românească. Pentru Țara Românească, cifrele sunt mult prea mari în comparație cu cele din catagrafia din 1838, chiar dacă ținem cont de faptul că această catagrafie, așa cum a ajuns până la noi, este incompletă. Comparația o putem începe cu numărul total al locuitorilor: 2.402.027 la Colson, 1.479.905 în catagrafie. Proporția țiganilor în totalul locuitorilor este însă apropiată: 4,90% la Colson, 5% în catagrafie. Populația ambelor principate se ridică, conform datelor oficiale utilizate de F. Colson, la 3.821.132 locuitori, din care 257.165 erau țigani (6,7%). Observăm că cifra totală care apare aici este aproape de realitate (în 1859 principatele având o populație de 3.864.668 locuitori), dar în ceea ce privește țiganii cifra de aici este în contradicție cu cea indicată de Kogălniceanu în 1837, fiind imposibilă o asemenea creștere în numai 2 ani.

Johann-Ferdinand Neigebaur dă, pe baza catagrafiei din 1845, date doar pentru Țara Românească. El afirmă că existau 5.782 familii de țigani ai statului și 150.000 țigani aparținând boierilor și mănăstirilor¹⁰⁴. Folosind indicele familial 5, ar rezulta o populație țigănească de 178.910 țigani, ceea ce pare iarăși exagerat.

Cam în același timp, Karl Marx menționa existența a 300.000 țigani în cele două principate, mai numeroși în Moldova, și a 140.000 în Transilvania, Bucovina și Banat¹⁰⁵.

⁹⁹ D. Fotino, *Istoria generală a Daciei*, III, București, 1859, p. 186.

¹⁰⁰ Nicolae Suțu, *Noțiuni statistice asupra Moldovei*, în *Opere economice*, București, 1957, p. 142.

¹⁰¹ M. Kogălniceanu, *Esquisse sur l'histoire, les moeurs et la langue des Cigains connus en France sous le nom de Bohemiens*, în idem, *Opere*, I, ed. A. Oțetea, București, 1946, p. 584.

¹⁰² Probabil dintr-o greșeală mecanică, în lucrare apare cifra de 29.910, dar în calcule este folosită cifra corectă, 27.910.

¹⁰³ F. Colson, *De l'état présent et de l'avenir des principautés de Moldavie et de la Valachie*, Paris, 1839, p. 12–15, 142.

¹⁰⁴ J.F. Neigebaur, *Beschreibung der Moldau und Walachei*, Breslau, 1854, p. 128–129.

¹⁰⁵ K. Marx, *Însemnări despre români*, București, 1964, p. 66.

Paul Bataillard estima în 1849 numărul țiganilor din ambele principate la cca 250.000¹⁰⁶. Jean-Alexandre Vaillant dădea, în 1857, o populație de 137.000 țigani în Moldova și 125.000 în Țara Românească¹⁰⁷ (deci, un total de 262.000 țigani). Tot atunci, A. Ubicini aprecia numărul țiganilor la cca 250.000: 150.000 în Țara Românească și 100.000 în Moldova¹⁰⁸.

6. Concluzii în legătură cu numărul țiganilor în principate în perioada 1830-1860

Ținând seama de toate aceste informații, apreciem că în perioada de care ne ocupăm (cca 1830–1860) numărul total al țiganilor în Țara Românească și Moldova se situa între 200.000 și 250.000. Prima cifră este pentru începutul intervalului, cea de-a doua pentru deceniul al șaselea. Aproximativ 7% din populația totală a țării era formată din țigani.

Comparativ cu restul Europei, în principatele române locuiau cei mai mulți țigani. După aprecierea lui M. Kogălniceanu (1837), din cei 600.000 de țigani câți existau în Europa, 200.000 trăiau în Moldova și Țara Românească (după el, tot 200.000 erau în Turcia, care cuprindea și Peninsula Balcanică, 100.000 în Ungaria, 40.000 în Spania, câte 10.000 Anglia și Rusia, 40.000 în Germania, Franța și Italia la un loc)¹⁰⁹. În general, toate estimările asupra numărului de țigani din Europa făcute la mijlocul și în a doua jumătate a secolului al XIX-lea arată că aproximativ o treime dintre ei trăiau în România. Spre exemplu, J.-A. Vaillant considera în 1857 că 262.000 din cei 837.000 de țigani ai Europei locuiau în principatele române¹¹⁰, iar Guido Cora socotea în 1895 că din cei 779.000 țigani trăitori pe continent, 250.000 se aflau în România¹¹¹.

7. Date statistice ulterioare privind țigani din România

Și în perioada următoare întâlnim aprecieri ale numărului țiganilor în jurul cifrelor pe care le-am arătat mai sus. În 1876, la 20 de ani de la emanciparea ultimilor robi, numărul țiganilor în România era estimat la 200.000¹¹²; în ultimul deceniu al secolului, G. Cora vorbea de 250.000–300.000 de țigani în România¹¹³; iar un autor român da tot atunci cifra de 300.000¹¹⁴. Raportând cifrele la o populație de 6 milioane de locuitori, cât reprezenta populația României la sfârșitul secolului al XIX-lea, rezultă că procentul țiganilor se situa între 4 și 5%. Numărul țiganilor

¹⁰⁶ P. Bataillard, *Nouvelles recherches sur l'apparition et la dispersion des Bohémiens en Europe*, Paris, 1849, p. 21.

¹⁰⁷ J.A. Vaillant, *Les Rômes. Histoire vraie des vrais Bohémiens*, Paris, 1857, p. 481.

¹⁰⁸ A. Ubicini, *Provinces d'origine roumaine. Valachie, Moldavie, Bukovine, Transylvanie, Bessarabie*, Paris, 1856, p. 10–11.

¹⁰⁹ M. Kogălniceanu, *loc. cit.*

¹¹⁰ J.A. Vaillant, *op. cit.*, p. 481–482.

¹¹¹ G. Cora, *Die Zigeuner*, Turin, 1895, p. 97.

¹¹² Em. Cretzulescu, *România considerată sub punctul de vedere fizic, administrativ și economic*, în „Buletinul Societății Geografice Române“, I, 1876, nr. 1, p. 53.

¹¹³ G. Cora, *op. cit.*, p. 93, 97.

¹¹⁴ O.G. Lecca, *Istoria Țiganilor*, Caransebeș, 1898, p. 26.

în Vechiul Regat nu a crescut decât extrem de moderat, în condițiile în care ponderea lor în ansamblul populației s-a diminuat continuu. Presupunem că la această situație a contribuit și procesul de emigrare a unor grupuri de țigani, care a avut loc în epoca emancipării¹¹⁵. Motivul principal pentru care populația țigănească din România a scăzut, în termen relativ, constă însă în principal în asimilarea etnică pe care a cunoscut-o o parte deloc neglijabilă a acestei populații, începând cu epoca dezrobirii și continuând până în zilele noastre¹¹⁶.

Statisticile și recensămintele populației efectuate în România în epoca modernă nu au operat cu parametri etnici decât în puține cazuri și, eventual, în cazul evreilor și al străinilor care rezidau în România, fără a poseda însă cetățenia română. Așa a fost la recensămintele generale ale populației din 1899 și 1912¹¹⁷. O înregistrare a originii etnice și a limbii materne a locuitorilor țării s-a făcut abia începând cu recensământul general al populației din anul 1930. Acum s-a folosit în statistica românească noțiunea de „țigan” în sens etnic. (În epoca dezrobirii „țigan” însemna o categorie socio-fiscală, fără a avea sută la sută acoperire etnică.) Recensământul din 1930 a fost primul care a înregistrat populația după originea etnică („neam”) declarată și „limba maternă”. El dă date pentru fiecare comună sau oraș, plasă, județ și provincie. Rezultatele au fost publicate de Institutul Central de Statistică în 1938.

La recensământul din 1930 s-au declarat de neam țigan 262.501 persoane, adică 1,5% din populația României¹¹⁸. Dintre țigani, 221.726 (sau 84,5% din total) trăiau în sate, iar 40.775 (15,5%) în orașe. În mediul rural țiganii reprezentau 1,5% din populație, iar la orașe 1,1%. Repartiția lor pe provincii nu era egală. Cel mai mare număr de țigani a fost înregistrat în Transilvania; în provincia intracarpatică trăiau 75.342 țigani (2,3% din populație). În Muntenia erau 71.784 țigani (1,8% din populație), în Moldova 32.194 țigani (1,3%), în Oltenia 22.239 țigani (1,5%), în Banat 17.919 țigani (1,9%), în Crișana-Maramureș 15.895 (1,3%), în Bucovina 2.164 (0,3%), în Basarabia 13.518 (0,3%), în Dobrogea 11.446 (1,4%). Doar 101.015 persoane, adică 37,2% din totalul populației țigănești, au declarat drept limbă maternă limba țigănească. Dacă la neam țiganii figurează cu 1,5% din populația țării, la limba maternă țigănească figurează cu numai 0,6%. Două treimi dintre țigani aveau ca limbă maternă româna (acolo unde conviețuiau cu românii), maghiara (în așezările cu majoritate maghiară din Transilvania) sau altă limbă¹¹⁹.

¹¹⁵ V. Achim, *op. cit.*, p. 105 și urm.

¹¹⁶ Pentru procesul de asimilare etnică a unei părți a populației țigănești, *ibidem, passim*.

¹¹⁷ *Recensământul general al populațiunii României din Decembrie 1899. Rezultate provizorii*. Cu o introducere de Leonida Colescu, București, 1900; *Recensământul general al populațiunii României din 19 Decembrie 1912. Rezultate preliminare*, București, 1913.

¹¹⁸ Datele din recensământul din 1930 privitoare la țigani, în *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930, II (Neam, limbă maternă, religie)*, București, 1938, p. XXXII–LVI.

¹¹⁹ V. Achim, *op. cit.*, p. 120 și urm.

Recensămintele ulterioare (din 1948, 1956, 1966, 1977 și 1992)¹²⁰ înregistrează populația după aceiași parametri ca și recensământul din 1930, incluzând originea etnică și limba maternă. Din recensământul din aprilie 1941 nu au fost publicate decât date provizorii, iar aici nu sunt incluși și țiganii, deși în formulare ei fuseseră înregistrați ca atare¹²¹.

Cel mai recent recensământ al populației și locuințelor, din 18-27 martie 2002, arată că România are o populație de 21.680.974 locuitori, din care 535.140 s-au declarat romi sau țigani, ceea ce înseamnă 2,46% din populația țării¹²².

8. Considerații în legătură cu dimensiunea familiei țigănești în epoca dezrobirii

În calculele privind populația țigănească, pe care le-am făcut pe baza izvoarelor statistice menționate sau pe care le-am preluat de la alți autori, am folosit totdeauna indicele familial 5. Deși nu s-a discutat prea mult pe această chestiune, acest indice este considerat de către istoricii și demografii noștri drept cel mai potrivit pentru România în perioada 1821-1878¹²³.

Pentru aflarea dimensiunii pe care o avea familia de robi țigani avem însă la îndemână izvoare ceva mai directe, în sensul că ele provin chiar de la stăpânii acestor suflete și aveau ca scop o evidență foarte exactă a robilor, cu tot ce însemna valoarea și potențialul acestora. Iar aici familia robului era de cel mai mare interes. Odată ce aceste înregistrări nu erau făcute de autorități în scop fiscal, deci nu exista interesul să apară acolo date diferite de cele reale, putem accepta că evidențele făcute de proprietari sunt cele mai exacte și mai credibile.

Particularii țineau o evidență strictă a sălașelor de țigani pe care le aveau în proprietate. Periodic – de regulă anual – se întocmeau liste cu țiganii de pe moșie, de la noii născuți până la bătrânii nevolnici. Înregistrarea se făcea pe familii. Țiganul este înregistrat cu numele și vârsta lui. De multe ori, acolo unde e cazul, se arată și meseria pe care o practică, eventual și obligațiile de muncă sau de altă natură pe care le are față de stăpân. În unele cazuri este notat și modul în care proprietarul a dobândit respectivul rob (prin moștenire sau cumpărare).

¹²⁰ Numărul țiganilor înregistrat în recensăminte, pe baza declarațiilor recenzaților, a fost: în 1948 – 53.425 (0,3% din populație) (A. Golopenția, D.C. Georgescu, *Populația Republicii Populare Române la 25 ianuarie 1948. Rezultatele provizorii ale recensământului*, în „Probleme economice”, 1948, nr. 2, p. 28, 30); în 1956 – 104.216 (0,6%) (*Recensământul populației din 21 februarie 1956*, III, *Structura populației după naționalitate și limba maternă*, București, 1959, p. 556); în 1966 – 64.197 (0,3%) (*Recensământul populației și locuințelor din 15 martie 1966*, Vol. I, Partea 1, București, 1969, p. 113, 153, 154 și 158); în 1977 – 229.986 (1,067%) (*Comunicat privind rezultatele recensământului populației și al locuințelor din 5 ianuarie 1977*, în „Scânteia”, an. XLVI, nr. 10 829, 14 iunie 1977, p. 3); în 1992 – 401.087 (1,8%) (*Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992*, I, *Populație – Structura demografică*, București, 1994, p. 708, 714). Datele recensămintelor din 1930, 1948, 1956, 1966, 1977 și 1992, raportate la situația administrativă de azi, sunt sintetizate în *Populația pe naționalități la recensămintele din perioada 1930–1992. Județe, municipii, orașe și comune*, București, 1994 (Comisia Națională pentru Statistică).

¹²¹ *Recensământul populației României de la 6 aprilie 1941. Date sumare provizorii*, București, 1944.

¹²² Date publicate pe site-ul Institutului Național de Statistică: www.insse.ro/RPL2002INS/index1.htm, publicat la 16 februarie 2005.

¹²³ Vezi mai sus discuția, n. 46.

Aceste liste sunt izvoare demografice destul de detaliate, care pot ajuta la studierea situației robilor. Ele se pretează și la o cercetare de natură demografică ceva mai specială, cum ar fi urmărirea dimensiunii familiei țigănești în acea perioadă. Aici se poate vedea cel mai bine cât de mare era familia în cazul țiganilor. Se poate face o medie pentru toate sălașele aflate în proprietatea respectivului boier.

De asemenea, actele de vânzare-cumpărare de robi încheiate în ultima perioadă de existență a robiei presupuneau notarea în scris, ca parte a documentului care consemna tranzacția, a numelor țiganilor respectivi. Anunțurile privind licitațiile precizează numărul sălașelor și al membrilor acestora. Când se face dezrobirea țiganilor particulari, în actele vremii se notează exact câți țigani și câte familii are un anume proprietar.

Documente din această categorie s-au păstrat până astăzi. Vom da doar două exemple. Într-un document din 1833¹²⁴, prin care cneghina Elenca Uracov vinde un număr de țigani lăieți, e vorba de 178 suflete, cuprinse în 32 sălașe. Aceasta înseamnă 5,56 persoane/familie. Observăm însă că toate familiile care apar în această „catagrafie” de țigani vânduți aveau copii. Înseamnă că au constituit obiectul tranzacției doar familiile în putere, nu și cele trecute de vârsta reproducerii. Într-un alt document, din ianuarie 1856, logofătul Gheorghe Sturdza (Moldova) anunța că îi eliberează fără răscumpărare pe țiganii săi, „175 familii în care se cuprind la 900 de capete”¹²⁵, ceea ce înseamnă ceva mai mult de 5 membri de familie (observăm însă că aici avem de-a face cu o aproximare, când e vorba de numărul total al țiganilor).

Din aceste exemple, ca și din alte documente de acest fel, rezultă că familia țiganilor („sălașul”) avea în medie 5 sau cu câteva zecimi peste 5 membri. După parcurgerea a numeroase astfel de liste, concluzia noastră este că familia țigănească (fie că e vorba de sedentari, fie de nomazi) era una normală. Ea cuprindea două generații, adică părinți și copii. Numărul de copii pe care îi aveau robii țigani nu era mai mare decât în cazul familiei de țărani români. De fapt, atunci când îi descriau pe țiganii din principate, contemporanii (români sau străini) nu vorbeau de țigani ca fiind mai prolifici decât românii. În terminologia sociologică de astăzi, am putea spune că în ce privește natalitatea, în prima jumătate și la mijlocul secolului al XIX-lea și țiganii și românii aveau același model/patern de familie. Aceasta înseamnă că familia lărgită, cuprinzând trei sau chiar patru generații, pe care o constată la țigani (romi) cercetările sociologice din anii noștri¹²⁶ este o realitate mai nouă.

¹²⁴ Potra, George, *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*, București, 1939, p. 322-326.

¹²⁵ „Zimbrul”, No. 10, 14 Ianuarie 1856; reluat în *Uricarul*, X, 1888, p. 31.

¹²⁶ Elena Zamfir, Cătălin Zamfir (coord.), *Țiganii între ignorare și îngrijorare*, București, 1993, *passim*.

STATISTIQUE DES TZIGANES DANS LES PRINCIPAUTÉS ROUMAINES DANS LA PÉRIODE 1830–1860

Résumé

Sujet difficile à aborder vu la situation de la statistique roumaine et la pénurie d'études spéciales datant de l'époque, le problème du nombre de la population tzigane et de ses différents groupes est un élément essentiel si l'on veut discuter la place tenue par les Tziganes (esclaves) dans l'économie des Principautés Roumaines et les aspects économiques du processus d'émancipation des décennies V-VI du XIXe siècle.

L'étude s'appuie sur des sources datant de la période des *Règlements Organiques* (catagraphies, situations statistiques, rapports des trésoreries), dont un bon nombre non publiées, ainsi que sur des estimations faites par des contemporains, roumains et étrangers.

Nous apprécions que dans la période en question (1830-1860) le nombre total des Tziganes vivant en Valachie et en Moldavie se situait entre 200.000 (au début de l'intervalle) et 250.000 individus (fin de l'intervalle), représentant environ 7% de la population des Principautés.